

Валентина ЗАБОЛОТНА

ЕТИКА ПРОФЕСІЇ

Тези лекцій

*Валентина Заболотна із першокурсниками-театрознавцями.
Львів 2000 р.*

У лютому 1999 р. на запрошення новоствореної кафедри театрознавства та акторської майстерності ЛНУ імени Івана Франка та згідно з підписаною двосторонньою угодою про співпрацю між університетом та Київським державним інститутом театального мистецтва ім.І.Карпенка-Карого, Валентина Заболотна, професор, кандидат мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв України, прочитала курс лекцій із театральної критики студентам першого курсу першого набору театрознавчого відділення. Коли в майбутньому, можливо, недалекому, національне театрознавство здобудеться на підручник з театральної критики, безсумнівно, до нього увійде неоціненний теоретичний, практичний, педагогічний досвід Валентини Ігорівни.

А ми, у свою чергу, тезами лекцій В.Заболотної розпочинаємо розділ, присвячений питанням театральної педагогіки.,

Театральна критика як професія

Театральна критика – одна з галузей театрознавства, до якого належать також теорія театру, історія театру та театральний менеджмент.

Театральна критика – це судження про виставу. Отож вона народилася разом із виставою. Перші “театральні критики” – глядачі. І сьогодні – також.

Професійна театральна критика виникла разом з появою преси. Але тоді входила до журналістики широкого профілю. Її основна риса – загальники, схвальні чи негативні відгуки емоційного характеру. Уявити собі виставу з таких рецензій украй важко.

Поглиблення професіоналізму театрального критика в середині XIX ст. пов’язане з аналізом творчості видатних акторів. У XX ст. професіоналізм театрального критика набуває сучасного рівня і принципів.

Театральна критика – аж ніяк не оцінка творчості театру чи окремого митця. Хоча до неї тягнеться та на неї чекає театр (хай підсвідомо), бо в основі судження лежить емоційний принцип сприйняття артефакту – “подобається-не подобається”. Це рівень звичайного глядача. Професіоналізм театрального критика полягає в спроможності проаналізувати, пояснити, довести, що саме і чому викликає емоції. Для цього критик мусить досконало знати весь театральний процес, його технологію, психологію творчості, суть та інструментарій усіх театральних професій. Тільки тоді слово критика буде конкретно доказовим, об’єктивним та корисним читачам (глядачам) і театрам.

Отже, критика – це аналіз, “наука, що відкриває красу і недоліки мистецтва”. Театральна критика за своїм спрямуванням двоадресна: до глядача і до театру. Зерно театральної критики, зверненої до глядача, – місія просвітництва. Формування глядацьких туманних вражень у чіткі ясні думки. Відкриття глядацькому загалу тонкощів окремої вистави і мистецтва театру взагалі. Піднесення глядача на вищий естетичний щабель розуміння і задоволення від мистецтва. Згадаємо Арістотеля: перший рівень задоволення – насолода від пізнання (“що” показали); другий, вищий рівень – насолода оздобленням (“як” це зроблено, особливості творчості митця).

Стосовно театру критик виступає не як суддя (категорично ні!), а як “дзеркало”. І важливо, щоб це “дзеркало” не було кривим і тьмяним. Митці

в процесі творчості, переживаючи акт народження ролі і вистави, інколи так занурюються в цей процес, що втрачають самоконтроль. І тут критик – помічник. Доброзичливий, але безжальний. В обох випадках критик користується одним інструментарієм аналізу, але різними формами, лексикою, прийомами викладу думок. Перед театром критик – повноважний представник глядацької маси. Перед глядачем – посередник, перекладач, пропагандист і тлумач театру. Професія театрального критика вторинна щодо театру, про це слід пам'ятати, обираючи цей фах. У ньому випрацювані обов'язкові жорсткі етичні норми поведінки, самопожертви, самовідданості, згоди на перебування в тіні, розвиненого всебічного інтелекту, ерудиції, обізнаності з театральним процесом і його контекстом, літературного хисту, моральної бездоганності, любові до театру як такого, незважаючи на його вади, успіхи й невдачі.

Етичні засади театральної критики

Етичні засади професії – чи не найважливіші для критика. Адже своїми зауваженнями він часто може завдати болю митцеві, людині за природою художнього таланту вразливій, чутливій, людині, яку легко образити, ревнивій до успіху колег. У твір, що його аналізує критик, вкладено так багато роздумів, емоцій, енергії, – він стає наче улюбленою дитиною, на захист якої митець готовий кинутися наосліп. Тому критика починається з любові до цієї “дитини” театру і її творців. Тоді зауваження сприйматимуться як поради друга, як втручання лікаря, який завдає болю нині, щоб хтось міг одужати завтра. Але любов критика до театру мусить бути щирою – актори, режисери дуже чутливі на фальш, награвання.

А любити театр буває нелегко. Бо серед 150-и переглянутих вистав за рік добре, якщо набереться десяток таких, які відповідають вимогам професійного критика-глядача, решта – була б бодай пристойною. Трапляються “мистецькі претензії” просто поза мистецького рівня – від них особливо втомлюєшся.

Втім, любити ніколи не було легко. Це великий труд душі і серця. Адже про “коханого” треба знати якнайбільше, і прощати йому дещо, і допомагати бути кращим, досконалішим, і берегти його, захищати, а наодинці виказати відверто своє обурення з приводу недолугостей чи помилок. І все це – з любові.

Критик з любові до театру має дивитися якомога більше вистав (і по кілька разів кожну) і додивлятися кожну до кінця (навіть коли з перших хвилин дійства зрозуміло, що це провал).

Критик не повинен виявляти назовні свої негативні емоції (за ним спостерігають) і не повинен приховувати емоції позитивні (сміх, сльози).

Критичний аналіз треба починати з того вдалого, що є у виставі (навіть найгіршій) і в роботі актора. З позитиву починається й розмова з творцями (друкована чи усна). Це принцип психологічного “погладжування” – передумова між-особистісного контакту, взаєморозуміння. Тоді далі буде

почута й серія зауважень чи заперечень. Інакше виникне непробивна стіна. Взаєморозуміння виникає й тоді, коли розмова йде фахова: підданий критиці митець пересвідчується, що опонент глибоко розуміє технологію і психологію його творчості.

Проте критик не має права радити, як краще зробити (зіграти, поставити, оформити), бо сам він не творець. Але відзначити недоліки мистецької системи вистави і тим самим окреслити саму цю систему – значить підказати митцеві, в якому напрямі йому краще удосконалювати твір.

Творця належить “судити” за мистецькими законами, які він сам поставив над собою. Укraj рідко доводиться опротестовувати самі ці закони, а якщо й трапляється таке, то робити це можна тільки спираючись на об'єктивні, аргументовані докази. Не можна заперечувати виставу тільки тому, що сценічне вирішення п'єси не збігається з баченням критика.

Заангажованість критики – річ znana, але з позицій етичних неприйнятна. Критик не має права говорити неправди. Але він може йти на компроміси. Скажімо, промовчати про невдачу визначного майстра, якщо зрозуміє, що його критика не буде конструктивно сприйнята і не дасть у цьому випадку користи.

Критик мусить бути вкрай обережним у поводженні зі словом, бо воно – зброя, ще й вельми гостра. Отже, неприпустимі ярлики, оцінки (відмінно, добре, задовільно впорався з роллю...), загальники (цікаво, яскраво, виразно тощо). Колісь рецензія навіть вирішувала долю художника (радянські часи), вбивала й кидала в концтабори, позбавляла можливості працювати.

Критикувати треба твір, а не особу автора. Творець має право на помилку і невдачу. І критика цієї невдачі мусить бути доказовою, конкретною, сповненою віри в майбутні успіхи. Внутрішній світ митця має право на захист, недоторканість творчого й особистого “Я”. Нехай би як глядачам хотілося знати, наприклад, про артиста все – аж до дрібниць побутових та інтимних. “Усе на продаж” – гасло бульварної преси. Критик може напіввідкрити особистий світ митця за погодженням із ним і за домовленістю щодо масштабів такого оголення. Інакше виникають “папараці”, судові позови та інший бруд.

Критик мусить бути добрим психологом – відчувати ситуацію, настрої співрозмовників, вміння вибачатися, визнавати помилки.

Не варто приятелювати близько з митцями театру, бо не кожен може дотримуватись гасла “Платон мені друг, та істина дорожча”. З ними треба перебувати в доброзичливих взаєминах, знати інформацію про внутрішнє життя театру, але не втручатися в це життя, тільки зважати на нього при потребі.

Критика базується ще й на апіорній повазі до творця, що б він не чинив на кону. Бо він вкладає в те свою душу і сили, роздуми і творчі муки. Критик мусить знати не тільки прізвище кожного актора, про якого пише чи говорить (із правильним наголосом), але й ім'я та по батькові.

Критик своєю діяльністю впливає на мистецький рівень театру в цілому, формує суспільну думку, свідомість митця і глядача – смаки, етику, мораль. І тому сам мусить поводитися відповідно до найвищих вимог.